

PISMO MILANA GROLA ČLANSTVU DEMOKRATSKE STRANKE 3. januar 1941.

Dokument koji se objavljuje predstavlja do sada nepoznato pismo Milana Grola, predsednika Demokratske stranke, iz januara 1941. U ovom pismu dotaknuti su neki od najvažnijih političkih problema koji su se nalazili pred demokratama na početku 1941. godine u kojoj je izveden državni udar koji je doveo do nemačkog napada na Jugoslaviju.

Najvažnija politička promena u životu Demokratske stranke u ovom periodu ticala se njene nacionalne politike, odnosno stava o potrebi federalnog preuređenja države, ali je ta strategija doživela poraz kada je 26. avgusta 1939. formirana Banovina Hrvatska. Tada je usledila i značajna promena u njenom stavu prema hrvatskom pitanju. Godinama je Demokratska stranka bila prva u zalaganjima za pružanje ruke izmirenja Hrvatima i traženje zadovoljavajućeg rešenja prihvatljivog i Srbima i Hrvatima. Ona je prihvatila ideju o složenoj državnoj zajednici i odbacila je sopstvenu političku filozofiju o „troimenom narodu“. Zbog toga je stranka dva puta doživela rascep. Sada je, zajedno sa Srpskim kulturnim klubom, postala najuporniji kritičar sporazuma Cvetković–Maček.¹

Demokratska stranka je sporazum Cvetković–Maček temeljnoj kritici podvrgla u novembru 1939. preko brošure *Demokrate o današnjem stanju u zemlji* koju je Sekretarijat stranke objavio novembra 1939. Sporazum je kritikovan jer srpski narod nije pitan o jednom tako važnom problemu kao što je preuređenje države stvorene njegovom krvlju i zbog nebrige o interesima tog naroda. Osim toga, nagodba je ostavila porazne posledice i po jugoslovensku ideju: zajednica Srba, Hrvata i Slovenaca ne može biti „samo izravnjavanje dnevnih interesa na šta se ona danas hoće da svede“. Nijedna složena država ne bi mogla da živi takvom „*prostom računskom nagodbom svojih sastavnih jedinica. A pogotovo je teško može biti tamo gde su u pitanju tri još sirova nacionalizma koja se lako mogu zaneti zabludom da je svako sam sebi dovoljan u svemu, pa čak i u našu sušnom ekonomskom pogledu, kako se to već počinje da pokazuje i u našem slučaju. U eri krvavih borbi oko životnih prostora, u kojoj se preko noći brišu karte zemalja, jedna država mora računati i na teža zalaganja svojih građana no što su ravnomerno raspoređeni poreski tereti, naročito kada je ta država u granicama*

¹ Мира Радојевић, *Удружена опозиција*, Београд 1994, 192.

kakve su sudbinom dosuđene Srbima, Hrvatima i Slovencima. To prenebregavanje značaja državne svesti o zajednici Srba, Hrvata i Slovenaca kao istorijskoj nuždi, to upropašćivanje moralne podloge za ovu državu, greh je neoprostiv i može da bude izvor nesagledivih opasnosti za državu i svakog od nas posebice – Srbe, Hrvate i Slovence“.²

Uporedo sa brigom za interese i budućnost državne zajednice, demokrate su bile zabrinute i za položaj srpskog naroda: „*Srbi su ovoga puta dvostruko pogođeni. Jer dok Hrvati pod vođstvom svojih nesumnjivo ovlašćenih predstavnika u punoj slobodi, voljom narodnom organizuju svoju banovinu Hrvatsku i omeđavaju u mešovitoj graničnoj zoni prema Srbima, Srbi stoje po strani, vezanih ruku i usta, kao da se tu radi o nečem što se njih ništa ne tiče. Obespravljani i uniženi, i kao građani i kao Srbi, oni se osećaju u položaju u kakvom nisu bili za ovaj skoro vek ipo svoje istorije obnovljene samo snagom i voljom naroda. Hrvati uređuju svoju banovinu Hrvatsku, Slovenci Sloveniju, Srbima se ne zna ko će i kakvo mesto dodeliti u ovoj državi. Toliko nevođenje računa o raspoloženjima naroda na srpskoj strani moralo je izazvati uzbunu, uznemirenost i tešku brigu nacionalnu i državnu. Ne tražeći za sebe hegemoniju da vlada nad drugima, po broju manjima, Srbi još manje mogu primiti da drugi manji vladaju njima. Zato što su više od drugih uložili u stvaranje ove države, oni prirodno danas više no drugi moraju biti u strahu od opasnosti koja sa državom najteže pogađa njih“.³*

Demokratska stranka je nije određenije izjasnila o pripadnosti „neraspo-ređene teritorije“, ali se iz duha njihovog saopštenja može pretpostaviti da bi srpsku jedinicu trebalo da čine svi prostori van hrvatske i slovenačke jedinice. U naknadnim saopštenjima i izjavama partijskih prvaka to je jasno naglašeno, ali je bilo očigledno da je stranka napustila načelo o podeli Jugoslavije na četiri oblasti. U novonastaloj situaciji, izdvajanjem hrvatske i slovenačke jedinice, pitanje o podeli zemlje na tri ili četiri jedinice postavljeno je drugačije nego kada se moglo govoriti o „raspodeli celokupne teritorije“.⁴ Zahtevajući da se zaštite interesi Srba, Demokratska stranka je izrazila uverenje o neophodnosti sabiranja srpskog naroda: „*Jer ukoliko ta reč bude izražena s punijom snagom narodne celine, utoliko će obezbediti srpskom narodu dostojnije mesto u državi, a srpskom narodu kao celini bolje uslove kulturnog i opšteg napretka u delu koji se obrazuje oko srpskog kulturnog centra“.⁵*

Nacionalna politika Demokratske stranke posle sporazuma Cvetković–Maček dovela je do, kako su uočavali savremenici, pojačavanja „srpske note“, do njenog pozicioniranja kao srpske stranke, ali ne na osnovama nacionalizma.

Demokratska stranka nije učestvovala u pripremama za izvođenje državnog udara od 27. marta 1941. Od stranaka nekadašnje Udružene opozicije, u tome

² *Демократи о данашњем стању у земљи*, 7–8.

³ Исто, 9.

⁴ Исто, 11.

⁵ Исто, 15.

je aktivan bio Savez zemljoradnika, čiji su prvaci bili direktno vezani i za britansku obavještajnu službu (Special Operations Executive – SOE). Džordž Tejlor, jedan od najvažnijih funkcionera ove službe, u izveštaju od 26. februara 1941. o tome kaže: „*Mi smo ovu stranku subvencionisali od prošlog jula i oni su nam definitivno na raspolaganju za ilegalnu propagandu, sabotažu i gerilsko ratovanje kad Jugoslavija zarati. Stranka je brojčano dosta jaka, pogotovo u Bosni i Staroj Srbiji. Organizovana je na prvom mestu kao politička stranka a ne za ciljeve za koje bi mi hteli da je upotrebimo. Ali joj je prednost što ima agenata u takoreći svakom gradu i selu, dobre unutrašnje komunikacije i dosta dobru stranačku disciplinu. Isto tako ima tu prednost da je u bliskom dodiru sa Zemljoradničkom strankom u Bugarskoj*“.⁶

U pučističkoj vladi koju je formirao general Dušan Simović učestvovali su Božidar Marković, kao ministar pravde i Milan Grol, kao ministar socijalne politike i narodnog zdravlja. Vlada nije opozvala sporazum o stvaranju Banovine Hrvatske, a Vlatko Maček je pozvan u Beograd da zauzme svoje mesto potpredsednika vlade. Tako je Demokratska stranka, ironijom istorije, počela da deli vlast i odgovornost za opstanak države sa Hrvatskom seljačkom strankom.

Posle nemačkog napada na Jugoslaviju i sloma njene vojske u Aprilskom ratu, kralj i vlada otišli su u emigraciju, prvo u Jerusalim, pa onda u London, pod britansku zaštitu, kako bi nastavili državni kontinuitet zemlje. U emigraciji su bili i Božidar Vlajić, Dobrivoje Lazarević i Radoje L. Knežević. Ostali stranački prvaci ostali su u Srbiji i nastavili svoj život pod nemačkom okupacijom. Na taj način završena je jedna epoha u istoriji Demokratske stranke, ali i Kraljevine Jugoslavije, mada to tako nije izgledalo u proleće 1941.

Dokument koji objavljujemo potiče iz privatne arhive gospodina Aleksandra Smiljanića iz Beograda. Redakcija mu ovim putem izražava zahvalnost na ustupljenom dokumentu.

Драги пријатељу,

Јављам Вам се о празницима са жељом да их у кругу породице и пријатеља проведете што угодније. Без брига овога Божића не можете бити, али у колико их будете делили са што ширим кругом пријатеља утолико ћете с више вере у боље дане савлађивати тешкоће које нам наилазе у новој години 1941 – свакоме од нас и земљи.

Прва најтежа од тих брига је ратна опасност. Када је иза напада Италијана на Грчку дошло до познатих бучних манифестација у Софији, наш Југ нашао се одједном угрожен с две стране. До нашег уласка у рат тога пута није дошло захваљујући грчком успеху на једној страни и интервенцији совјетској у Софији на другој. Али опасност која нам се тако близо би-

⁶ Navedeno prema: Марко Пивац, *Рад британске тајне службе у Југославији у предвечерје Априлског рата 1941. Извештај СОЕ оперативца Џорџа Тејлора* (рукопис).

ла наднела над главом пре неколико недеља, ево нам се враћа понова. И никад није била већа него у тренутку када Вам ове редове пишем.

Са овом нашом тежњом да се састанемо у миру, по ономе како се ствари развијају око нас ми svakим даном више морамо рачунати и с ратом, и бити спремни да се у тој тешкој ситуацији снајемо како ваља нашом најпуннијом материјалном и моралном снагом. И с том мером морамо мерити ствари и људе: јели све на свом месту и јели свако на свом месту.

С том бригом о ратној опасности и о стању у коме је сачекујемо, на жалост, оно што видимо на сваком кораку не иде у прилог ни јачању снаге ни подизању духа.

Као држава у ту судбоносну годину 1941 ми улазимо у потпуно несређеним приликама. Ни сам основни карактер државе се не зна. И управо у часу када ће требати да споља у међународним расправама на крају рата бранимо интересе те целине, тај интерес целине унутра биће најоштрије дискутован. И биће само зато што се није на време и с наслоном на широко јавно мишљење на српској и хрватској страни одредио карактер државне целине, утврдила основа система и онемогућила безгранична произвољна тумачења и самог споразума од 26 августа 1939. Кад смо ми демократи други дан по закључењу тога акта дали свој суд о њему, ми тежиште своје критике нисмо бацили на то који ће срез бити на једној или другој страни, него на оно што мора проићи из тог узаног схватања нашег проблема, кад у њему превлада дух разграничења. Јер смо били свесни тешкоћа сваког разграничења, а тешкоћа утолико већих уколико је разграничење отсечније и оштрије и у колико се Срби и Хрвати који остану изван својих јединица осете сужени ма у ком правцу и навици живота и духовно стешњени. И тешкоћа великих нарочито у колико се држава као целина буде показивала ограничавана, оспоравана и снижавана у својој суверености. Превласт узаног духа разграничења у свему до самог спорта, дао је маха рђавим осећањима и изнео на површину елементе противне идеологији Хрватске Селјачке Странке. Такво стање ствари даје данас посла и самом др. Мачеку. Он не може остати без утицаја у часу када се буде пришло коначном разграничењу земље. А јасно је као дан да се један проблем сам по себи тежак, а сад отежан незадовољствима и на српској и на хрватској страни, не може савладати без обезбеђења широке и јаке подлоге у јавном мишљењу на обема странама. По ономе како је сад, и по несолидарности Х. С. С. са осећањима на српској страни која је и даље још увек под режимом против кога се ишло у борбу у децембру 1938, тај проблем је отежан данас том моралном несолидарношћу у основним питањима народног живота. Ништа се у прилог постављања здравог стања ствари не иде тиме, што се у режим увове отпадници из појединих политичких странака српских. Јер они не представљају никог и не доносе ништа осим дубљег заоштравања у односима. Добро и трајно уређење српско-хрватских односа питање је неформално, кабинетско, него стварно, народно, и може се обезбедити само сталним објективним на-

стојањима да се рђава осећања отклоне и гледишта приближе. То захтева брига о том питању, о расположењима у којима ће се прићи коначном уређењу земље. То захтева брига о сплету претешких задатака који се намећу решавању у овој 1941 години, у земљи без народног претставништва, без основног признатог државног статуса. То захтева најзад брига о свим тим тешкоћама с којима треба да ступи на престо краљ Петар II.

Све се стекло једно с другим у овој години 1941.

И стекло се једног дана у дан теже привредно, финансијско и социјално стање, које може кобно утицати на нашу и иначе већ на свима странама духовно разбијену средину, разбијену племенским, културним, покрајинским професионалним и социјалним подвајањима.

Да се са свим тим бригама прође кроз ратна искушења и распре о коначном уређењу нашег унутрашњег стања, треба друкчија снага и друкчији дух но што су и снага и дух којима се данас управља овом земљом. Треба друкчије осећање вере у дела и људе на управи земаљској но што је данас.

Од априла прошле године када смо независно од владине забране због спољашњих прилика обуставили партијску борбу, ми демократи, у сагласности са радикалима и социјалистичком странком, усредсредили смо све напоре на широко груписање на српској страни, у циљу обезбеђења једног сагласног форума о најосновнијим питањима. Док смо ми то радили влада је ту пре неколико недеља обнављала бановинске одборе своје странке – Јерезе. Кроз целу годину, и сада још увек, у овој грозници ратне опасности над главом, она сваког дана преиначава своје искључиве партијске управе у општинама.

Док се народ с пожртвовањем спрема у борбу за одбрану земље, влада Јерезе продужује борбу с народом.

У нашој историји примера нема за такав став једног режима у судбоносним данима. Нису прилике за борбу против таквог стања, али се мора констатовати стање какво је.

Оно нас, разуме се, не разрешава обавезе да са своје стране и даље чинимо све што је у нашој моћи да се самопоуздање и отпорна снага нашег народа одрже на висини коју тражи ситуација.

Чинећи своју дужност према земљи пре свега и изнад свега, па и самих интереса партије, ми остајемо верни традицији Демократске странке и њеног великог вође Љубомира Давидовића. И остајемо непоколебљиви у победу добра за које се залажемо.

Са најлепшим жељама о празницима за Вас и све пријатеље, Ваш

Председник
Главног одбора
Демократске странке

